

nositi ta drugi verz iz »Magistrala« na čelu kot svojega prvega; tako nastopi kot naravna posledica v Vencu dejstvo, da se pričinja vsak naslednji sonet s tistim verzom, ki sklepa neposredno poprejšnjega. In tako gredó vsi soneti Venca iz enega verza Magistralovega po vrsti v drugega, neposredno za njim sledečega, ki se iz njega razvij naslednji novi sonet! Za zadnji verz 14. soneta stoji zopet prvi iz Magistrala, tisti torej, s katerim se prične naslednji 15. sonet, t. j. Magistrale sam.«

Ne samo navedene besede tvorijo za psihološko umevanje trdno podlago, marveč tudi nadaljnje izvajanje Žigonovo o izvoru in originalnosti arhitektonske ideje Venca nam more samo dobro služiti, ker pravi (str. 74 sl.):

»Eno pa je glavno, da je namreč poet že prvič naglasil, tedaj spoznal in poznal tisti sklepni sonet »Magistrale« kot embrio, kot kal, kot izvor vse arhitektonike Venčeve, spoznal tedaj bistro nje temeljno (Ž.) idejo. Gotovo da je o času Prešernovem bil Venec — že šablona ter stara tradicija (jaz). Prešeren ni sam iznašel te arhitektonike, ni sam iz sebe spočel te ideje, on kot prvi! Prevzel je to arhitektoniko kot šablono **najbrže iz laske umetnosti**, ne vemo pa, če ne morda po posredstvu nemške romantike, in sicer preko šole Schleglove (jaz). — Naj je Pre-

šeren resda prevzel si staro tradicijo, vidi se pa, da **je ni prevzel kar kot golo šablono** (jaz), ampak da si je te arhitektonske oblike temeljno formalno in formujočo idejo jasno razbistril, jo jasno spoznal in vedro proniknil do zadnje niti in do poslednje zakonitosti; zato je spoznal in zamogel premeriti vso logiko in vse iz nje izvirajoče zahteve te arhitektonike ter ustvarjati tedaj jasno in realizirati problem točno, kakor da si je izmislil to kompozicijo sam! Zato ni nikjer nikakega sledu tistim znakom nestrokovnjaškega umetnika-manirista v njegovem Vencu, nikjer nejasne zabrisanosti, vse do najmanjše poteze vedro ko kristal, polno tiste kristalne, belemu dnevu tako podobne bistrosti, ki je tisti značilni znak vedro se zavedajočega, arhitektonske ideje in zakonitosti jasno spoznavšega, **tvarino obvladujočega duha** v umetnosti (jaz). Odtod tu vse tako toplo v tej arhitektoniki ko živo življenje samo! Ne mogel bi pa kaj takega trditi človek o vseh Sonetnih vencih naših, ki jih premore nekaj naše slovstvo; in ne mogel tega niti o Vencih, ki so jim sicer očetje njihovi — mojstri oblike (jaz)! Imeli smo pač samó enega Prešerna, in imeli samó enkrat — Čopovo šolo, ki jo je pa Bog dal in poslal slučajno in po sreči ravno temu edinemu Prešernu našemu!« (Dalje.)

## SLOVENSKO LJUDSTVO IN SLOVENSKA KULTURA.<sup>1</sup>

† IVAN CANKAR.

### I.

Čenjeni poslušalci!

Zdaj, v tem vihnem volivnem boju, je dela veliko, časa malo. Zato mi oprostite, če to predavanje ni tako temeljito in dovršeno, kakor bi se spodobilo za tako važen predmet. Smatrajte torej to predavanje le kot poskus, morda celo kot ponesrečen poskus večjega in temeljitejšega dela. Vendar pa se mi zdi, da je ravno zdaj, ravno ob tem vihnem času potrebno govoriti o slovenskem ljudstvu in o slovenski kulturi — zakaj nikoli še kakor zdaj ni bilo toliko pridigovanja, toliko, časih jako klavernega besedičenja o narodu in narodnosti, o ljudstvu in o kulturi! —

\* \* \*

Dolgo je že, kar se ukvarjam s peresom; marsikatero bridko očitane sem preslišal v teh težkih letih, marsikatero hudo grajo in pa tudi, kar je bilo še posebno grenko, marsikatero neumno hvalo. Ampak v vsakem očitaju, v vsaki graji in v vsaki hvali se je ponavljala pesem, ki sem se tako navadil nanjo, da mora biti zapisana tudi na mojem grobu: »To ni za ljudstvo!«

Za par ljudi pišeš, za par ljudi se mučiš, za par ljudi si stradal od začetka do konca; kajti ljudstvo te ne razume, ono je tuje tebi in tvojemu delu, ti si tuj njemu in njegovemu življenju!

<sup>1</sup> Predavanje se je vršilo, kakor mi je sporočil g. Ivan Zorec, v Trstu na »Ljudskem odru« leta 1913; natančnejšega datuma se ne spominja. — Op. ured.

Tako se je godilo meni, drugim pa se ne godi nič boljše.

V ljubljanskem gledališču igrajo lepo moderno ali pa tudi klasično dramo. Drugo jutro že prepevajo po Ljubljani tisto ljubeznivo pesem: »To ni za ljudstvo!«

Naše ljudstvo ne mara takih reči, naše ljudstvo ni zrelo za take reči, ne ponujajte našemu ljudstvu torte, ko je komaj žgancev vajeno! In res — moderna ali klasična drama izgine sramotno z odra, na odru pa se prikaže domača umetnost, ki ima na čelu zapisano geslo: »Ejduš' in 'ga že 'maja!« —

Tako se godi gledališču, drugim pa se ne godi nič boljše.

V Ljubljani razstavijo slovenski umetniki svoje slike in kipe. Da je njih umetnost velika in čista, tega jim živa duša ne odreka. Ampak vsi ljubljanski zvonovi zapojó takoj tisto prisrčno pesem: »To ni za ljudstvo!«

Naši umetniki ne delajo za ljudstvo, ne poznajo ga in zato jih tudi ono ne pozna. Naj torej stradajo in životarijo nadalje, kakor so stradali in životarili doslej! Naše ljudstvo ne rabi umetnosti, doslej je živelo brez nje, pa naj živi brez nje do konca! In resnično: naši umetniki so pobrali šila in kopita in so pobegnili v tujino, vsi do zadnjega, s svojo umetnostjo vred. Zakaj spoznali so v svoji modrosti, da je vendarle nekoliko prijetnejše, če stradajo v tujini, nego da bi stradali doma, kjer imajo na prežgani juhi še očitane in zasmeh v zabelo.

Tako se godi umetnosti, znanosti pa se ne godi nič boljše.

Nekaj mladih ljudi, nekaj idealistov, je začutilo potrebo, da pripovedujejo ljudem ne samo o antikristu in o farju, temveč da mu pokažejo, slepcu doslej, pot do spoznanja in resnice. Ampak tudi njim je zabrnala v ušesa naša narodna himna: »To ni za ljudstvo!«

Stari gospodarji in poznavalci ljudstva se jim pomilovalno posmehujejo: Kaj treba našemu ljudstvu spoznanja in resnice!

Vsi vi težaki na polju slovenske kulture: obujte škornje, nategnite jermena, povežite cule, zakaj — »To ni za ljudstvo!«

V spoznanju, da naše ljudstvo ni kulturno, sta si edina obadva stara slovenska tabora. Tako dobé časih celo najhujši sovražniki mirno zatišje, da se poljubijo v slogi in bratstvu. Nekoč je na Dunaju vodnik naroda oznanil vsemu svetu: Naše ljudstvo je zaostalo v kulturi za sto let, naše ljudstvo je neumno in zabito. In takoj je zvonilo in potrkalavo tisočero zvonov na zelenih holmih prostrane slovenske domovine: Obrekovalce ljudstva!

Tako sta si edina obadva tabora in obadva tabora ne vesta, koliko grenke resnice je skrite v tem nekulturnem kulturnem boju, v teh kulturnih besedah o nekulturi!

Ko sem prvokrat slišal tisto brutalno očitaje: Ne delaš za ljudstvo, vi vsi ne delate za ljudstvo! — sem bil globoko potr. Naravno je, da človeku ne more biti prijetno pri srcu, če mu poklican besednik narodov zaluci v obraz: Nepotreben si, nepotreben s svojim delom vred! Pojdite in obesite se vsi po vrsti v Latermanovem drevoredu; ljudstvo bo vedelo o vašem pravičnem koncu prav toliko, kolikor je vedelo o vašem delu in življenju! ... Moj občutek je bil podoben bridkosti človeka, ki je romal ponoči zaspan in truden tri dolge ure; in ko se mu zdi, da že vidi svetlo okno svojega doma, spozna nenadoma in ves prestrašen, da stoji na tistem križpotu, odkoder je bil nastopil svoje klaverno romanje...

Kaj torej?

Dvomil nisem niti za trenotek, da govoré ljudje resnico, da pojó cerkveni zvonovi neskaljeno pesem: da je to takoiimenovano kulturno delovanje izgubljeno in brezplodno, kakor voda v pesku. In da je tisti modrijan pravično besedoval o vislicah v Latermanovem drevoredu...

V tej bridkosti in potrtosti me je prijel usmiljen človek pod pazduho in me je vodil v krčmo. Nastežaj je odprl duri, iztegnil je roko in je govoril téle pametne besede:

Ne žaluj, prijatelj! Saj je resnica in pismo, da vi vsi ne delate za ljudstvo; da je vse vaše nehanje in trpljenje nepotrebno, če mislite, da darujete ljudstvu; da vas ljudstvo ne razume, kakor ga vi ne razumete! — Ampak, prijatelj: sursum corda! Ne delujete za ljudstvo, zato pa delujete za narod; ne trpite za ljudstvo, zato pa trpite za narod; narodu darujete in narod vam bo hvaležen! ...

Nisem razumel te globoke modrosti, toda prijatelj, ki je bil usmiljen, mi je razložil stvar na jako prijeten način:

Glej to prostrano, zakajeno, slabo razsvetljeno izbo! Glej te ljudi! Njih obrazi so grobi, v njih očeh je več skrbi in sovraštva, nego učenosti, njih roké so težke in okorne, njih obleka je zakrpana in posvalkana, iz ust pa jim žganje smrdi... Glej, to je ljudstvo! ... Njih lica so groba, ker so ožgana od solnca, njih roké so težke in okorne, ker so trudne od dela, v njih očeh je skrb in sovraštvo, ker so ugledale krivico, iz ust jim smrdi žganje, ker je šampanjec drag... Glej, to je ljudstvo! ... Stopi prédenj in mu beri Maeterlincka in Wedekinda, pa ti bo odgovorilo: Ne norčuj se, kanalja, zakaj dolga so tvoja ušesa... In še boljše ti bo odgovorilo: Plačaj, kultura, kar si dolžna mojemu delu. nato se mi pokloni, da se ti poklonim tudi jaz...

Tako, prijatelj, sva videla ljudstvo, pogledaj še narod!

Narod je sedel v salonu in je bil že nekoliko pijan. Izba je bila svetla in prijazna, mize so bile pogrnjene. In za mizami je sedel črno oblečeni, veseli, glasni narod. Njegov obraz je bil rdeč in vroč; iz lic je puhtelo vino, v očeh je gorela prešernost življenja. Pa se je vzdignil izza mize lep in postaven gospod, potrkal je s prstanom ob kozarec in je izpregovoril:

Gospoda slavna! Ker smo tako lepo zbrani, je potreba, da pokažemo kletim sovragom, kdo da smo! Kaj je slovenski narod? Slovenski narod je teptan... Natakaj, zapri duri, da ne bo smrdelo sem tisto ljudstvo s svojim žganjem in tobakom... Teptan je, pravim! Ampak po krivici uživa naš narod to preziranje in zaničevanje: visoko se je vzdignila njegova kultura — tak zapri... ti proketo ljudstvo! — in naš narod je stopil v ravno vrsto z drugimi mogočnimi narodi! Zatorej zapojemo lahko s ponosom...

In po salonu je veličastno zaorila himna: »Slovenec sem«... Nato so hoteli zapeti še »Hej Slovani«, toda glave so klonile in glasovi so umirali... Ljudstvo se je razšlo že zgoda, ker je bilo trudno, narod pa je ostal pod mizo in je smrčal...

Moj prijatelj je bil hudoben, toda vsaka resnica je hudobna.

Pokazal mi je narod, kakoršen je v polnočni navdušenosti, ki je najbolj odkritosrčna in ki najočitneje razodeva naše kulturno stanje... Naši narodni prazniki, veliki semnji naše kulture, niso bili drugega nič, nego polnočna navdušenost... S kakšno glorio so pozdravljali prvo slovensko umetniško razstavo! Človek bi si bil mislil, da je napočil nenadoma dan vstajenja, da je naša umetnost rešena, naša kultura rehabilitirana, da stopimo lahko z jasnim obrazom pred narod, ki je rodil Michelangela! Ampak komaj je zašlo solnce, so pobegnili slavnostni govorniki v krčme in so se muzali in smejali: To je bil hec! Takega pa še ne! Ali ste videli tiste packarije? Počenega groša bi ne dal zanje vse skupaj! Jakopič pravi, da je naslikal svetnika, pa je bolj podoben ljubljanski barabi ali pa tržaškemu fakinu, kakor pa svetniku! Ljubši mi je žabji pildek za šentklavžem!...

Prej si govoril o vstajenja dnevu! — se začudi mlad poet.

Slavnostni govornik pa ga usmiljeno pouči in okara: Vstajenja dan, kultura, umetnost, znanost — to, pesniče,

so polnočni strahovi! Pameten narodnjak jih kliče po-dnevi, zato ker vé, da ne pridejo; opolnoči pa jih pusti pri miru!...

Še prijaznejša je druga zgodba, ki sem jo nekoč že opisal. Napravili so velik shod, imenitno manife-stacijo v prilog slovenske univerze. Dvorana je bila natlačena, prišel je ves črno oblečeni, izobraženi, na-vdušeni, dostojni narod; ljudstva ni bilo od nikoder in ga tudi treba ni bilo: ne sodilo bi bilo v dvorano nič boljše, kakor delavec v »Piccolovo« redakcijo. Nasto-pili so govorniki drug za drugim, dolga vrsta jih je bila. Govorili so, da se je zemlja tresla in da so meni, ki sem mehak človek, stopile solze v oči. Tisti večer sem bil prepričan, da je slovenski narod enkrat za vselej rešen, ali pa da bo rešen vsaj naslednje jutro ob prvi zori. Po dovršeni slovesnosti sédejo slavnostni govorniki v krčmo, brišejo si potna čela in se muzajo:

Toliko dela za tako neumnost! Kaj pa nam je treba univerze! Če bi jih imeli troje: v Ljubljani eno, v Šiški eno in na Vrhniki eno, — jaz bi šel na Dunaj! —  
— Pa si tako lepo govoril! — se začudi mehkobni poet.

Slavnostni govornik pa se razljuti:

Kaj govoril! Ali misliš, da bom govoril o naši nekulturi? Saj sem narodnjak! Navadi se razločevati med mislijo in besedo, med pametjo in navdušenjem! Mi govorimo o kulturi, zato ker je nimamo; ko bi jo imeli, bi molčali o nji! —

In osramočen je povesel glavo poet...

Tudi tretja zgodba je prijetna v precejšnji meri.

V Ljubljani so postavljali Prešernu spomenik in so napravili veliko slavlje. Kdo je bil slavljén: ali Prešeren, ali njegov spomenik, ali oče Janez Bleiweis, ali župan Hribar, še ni natanko dognano; dognano je le toliko, da je bilo tako veliko in imenitno slavlje, kakoršnega narod še ni doživel; vse je bilo brez mere navdušeno, posebno zategadelj, ker ni vedelo zakaj. O Prešernu je vedel tisti narod le toliko, da je rad vino pil, da je živel v divjem zakonu in da je zaljubljene pesmi pel; o spomeniku je vedel toliko, da je neizre-čeno neokusen — ampak slavlje je bilo lepo in lep je bil dan. Lep je bil dan, še lepši je bil večer. Toliko cvička se še nikoli ni stočilo v Ljubljani, toliko slo-vesnih govorov se še nikoli ni govorilo, celi potoki naj-glasnejših fraz so curljali po ulicah in so se stekali v Ljubljano. Narod je bil navdušen in je na veličasten način dokazal svoje neomajno rodoljubje — in praznik je bil semenj motovilastega slavokričanja in bobnastega vseslovánstva. Zakaj na semnju je bil Prešernov spo-menik, Prešernovega duhá ni bilo; na semnju je bil narod, ljudstva ni bilo! —

Popoldne šele je prišlo ljudstvo. In ljudstvo ni sla-vilo praznika, ljudstvo ni bilo navdušeno, ne za Prešernov spomenik, ne za vseslovanski boben, ne za fraz curljajoče potoke. Ljudstvo je prišlo pozdravit tistega človeka, ki je pred petdesetimi leti v svojem obupu in v svoji bridkosti slutil, kar vidi danes ljudstvo samo — svetel cilj na gori. »Največ sveta otrokom sliši Slave, tja bomo naši pot —«

Takrat se je jasno pokazala silna razdalja med ljudstvom in narodom. Morda sta čutila to silno raz-daljo obadva, ljudstvo in narod — morda sta videla obadva tisti brezmejno široki, brezdanje globoki pre-

pád, ki ju loči od nekdanj in ki je do vrha napolnjen s smradljivo vodo smradljivih fraz...

Stvar je tedaj taka: Ljudstvu je kultura tuja, narodu pa je znana samo po imenu in mu je le pre-tveza za pijano navdušenost. Na tak način visi naša kultura v zraku, živi sama svoje življenje — in kadar nekoč pogine, se nobeno oko ne bo solzilo za njó, na-rod in ljudstvo bosta živela svoje življenje v miru in nemiru dalje, kakor sta živela doslej. Ljudstvo ima svojo cerkev in svojo prižnico kakor je imelo cerkev in prižnico pred tristo leti; kar se naroda tiče, je pa za njegovo navdušenost Marko Pohlin tudi dober; — in imetnitnih imen imamo naposled že toliko, da jih je zadosti za tisoč narodnih praznikov...

Resnico oznanjata obadva tabora: kultura je ne-potrebna tako ljudstvu kakor narodu! —

Kaj je kultura? Kateri pojem izraža ta beseda, ki je nam vsem tako domača in hkrati tako strašno tuja? Literatura, umetnost, znanost — to je le zunanji izraz, je le dokument narodove kulture, je dokument narodovega duševnega in materialnega blagosta-nja. Naša slovenska kultura, kakor je na današnji stopinji, je rezultat vsega našega duševnega in mate-rijalnega dela od začetka zavednega narodovega živ-ljenja do danes. — Zgodovina narodove kulture je zgo-dovina njegovega političnega, družabnega in gospodar-skega razvoja.

Še pred nedavnim časom je bilo sploh nespa-metno govoriti o slovenski narodni kulturi. Zgodo-vina slovenskega naroda je zgodovina tlačana, hlapca, ki je služil na vekov veke in ki se je tako korenito navadil služiti, da mu je prešlo suženjstvo v mesó in kri. Stoletja je služil politično in družabno tistemu gospodarju, ki mu je bil najbližji; stoletja je romal v noči in mraku njegov zaslužnjeni duh po cesti, ki vodi v Rim. Prvo veselo znamenje mladovzkliše kulture se je pokazalo v reformacijski dobi. V drugi polovici šest-najstega stoletja sta Primož Trubar in Juri Dalmatin postavila prvi in veličasten spomenik slovenski kul-turi. Omejena in nerazumna je trditev, da je bilo tisto veliko gibanje samo in edino versko gibanje, da ni torej pomenilo za slovenski narod nič drugega, kakor malopomemben korak iz ene cerkve v drugo, iz enega duševnega suženjstva v drugo. V tem kakor v vseh znamenitih kulturnih bojih si je dalo duška mogočno, v masi ljudstva dremajoče hrepenenje po svobodi. Ver-ski reformatorji so bili buditelji tega hrepenenja, so bili njegovi voditelji proti cilju. V tem boju proti tra-diciji suženjstva so se prvi poslužili orožja literature in so tako napisali prvi dokument kulture slovenske; prvi dokument hrepenenja po svobodi, po višjem duševnem in telesnem blagostanju. —

In ker so to storili, jih je doletela usoda velike večine kulturnih delavcev: izgnani iz domovine so po-ginili v temi, njih delo pa je bilo uničeno z ognjem in mečem... Slovenski narod se je pogreznil v hujše tla-čanstvo, upognil je hrbet pod težjim jarmom...

Drugo veliko kulturno gibanje so bili kmečki punti (v šestnajstem in sedemnajstem stoletju). Vsaka ped svobode, ki si jo pribori ljudstvo, je korak naprej v kulturi. Tisti obupani, v svojem obupu do blaznosti pognani kmetje, ki so požigali graščine in ki so se upirali cesarski vojski s kosami, cepci in vilami, tisti kmetje, ki so obešali valpte in gnali graščake pred plug, niso bili manjši delavci na polju slovenske kulture, nego Trubar in Dalmatin. — Matija Gubec, ki so ga posadili v Zagrebu na razbeljen tron ter mu dali na glavo razbeljeno krono in mu potisnili v roko razbeljeno žezlo, zasluži v vékomen spomin tron od bron na Markovem trgu in krono od zlatá. — Trubar in Dalmatin sta zapisala v knjigo spomenik slavnega svojega dela, puntarski kmetje so ga zapisali v kamenito slovensko zemljo s svojo vročo krvjó...

Zakaj doletela jih je tista usoda, ki je usoda velike večine kulturnih delavcev: poginili so v sramoti, njih delo pa so pokončali z ognjem in mečem!...

Nobeno delo, ki ga je izvršil človek v prilog svobode, torej v prilog kulture, ne izgine za vekomaj, ne ogenj ga ne more za vekomaj pokončati, ne meč! — S krvjó tistih naših delavcev prvorojencev je bila pognojena njiva vse naše poznejše kulture. In kadar bo žetev dozorela, kadar bodo kosé pripravljene, se bomo spominjali mučnikov! —

Sto let in dalje je ležal na tleh slovenski narod, suženj tujinske gospode. Uživel se je pod suženjstvo kakor konj pod komat. Tako se je vdal in ponižal, da si ni mogel misliti več ne sebe ne svojega soseda brez valpta z bičem v roki. Zelo pravična in resnična je tista lepa Trdinova povest o Petru in Pavlu. (Da bi ta suženjska slov. zemlja oskrunila podplat svobodnemu človeku!) Vzdramil se je narod šele pod vplivom sveže sape, ki je dihala s Francoskega, tudi slovenskemu narodu se je zableščalo v očeh, ko je vzplamenela v Parizu luč vélike francoske revolucije... in Vodnik je navdušen pozdravljaj žezlo Napoleonovo... No, ta preporod je bil kakor hipno prebujenje, ko se človek strese in se mu zalesketajo oči... Napoleon je šel — in če je bilo ljudstvo tepeno prej z bičem, je bilo tepeno zdaj s škorpijoni.

Kako se je godilo Slovincem od Napoleona do Franca Jožefa, popisuje dr. Lončar v svoji brošuri: Politično življenje Slovencev:

»Obupen je bil socialni, kulturni in politični položaj Slovencev v predmarčni dobi. Domače plemstvo so bili izgubili popolnoma; kar je bilo plemstva, je bilo

odtujeno narodu in je delalo za nemške, laške in madjarske koristi. S slovenskimi žulji je bogatelo na škodo slovenstvu. Tudi meščanstvo je bilo neslovensko po duhu in deloma tudi po krvi. Mali trgovci in obrtniki, o katerih bi se lahko reklo, »da ni doma meščanov, kadar gredó kmetje na polje,« so bili odvisni od tuje gospode in tujih uradnikov in so se jim zato prilagodili v mišljenju in vedenju... Kmet ni bil svoboden, temveč podložen svojemu graščaku. Trli sta ga tlaka in desetina kakor tudi veliki davki... Tlačanstvo pa je slabo vplivalo na moralo slovenskega naroda, ki mu je vzgajilo servilizem, hlapčevsko ponižnost pred gospodo, kar je umevno, ako se je med graščinskimi uradniki nahajal oskrbnik, ki se je bahal: »Jaz sem četrta božja oseba na zemlji!« —

Že v drugi polovici teh žalostnih časov je živel in pisal največji slovenski pesnik, Prešeren. V kakšnih političnih in družabnih razmerah je živel, kako je živel, izginil in poginil on sam in njegov najožji prijateljski krog, to je prvo in strašno znamenje nove dobe. Prešeren je živel kot proletarec in se je hotel obesiti, predno ga je rešila smrt; Andrej Smolè, idealen človek, je živel viharo življenje in je klaverno umrl; Čop se je utopil.

Življenje, nehanje in smrt teh ljudi je žaloigra, ki jo bo treba še napisati in ki odpira duri nastežaj v preteklost našega naroda in v njegovo prihodnost do naših dni.

Zakaj nikoli poprej kakor v Prešernovi dobi se ni tako jasno odprlo brezno med narodom in ljudstvom. Prešeren je bil velik pesnik in ljudstvo ga ni več razumelo; njegove pesmi, iz srca pete, so zvene in izzvene brez odmeva — ljudstvo jih ni slišalo. Ljudstvo ni več poznalo tistih, ki so darovali na njegovem oltarju svoje telo in svojo dušo. Začela se je dolga vrsta tragedij, grozna vrsta, ki ni zaključena do današnjih dni. Vsa strma cesta naše kulture je orošena in pognojena s solzami in s krvjo.

Vsi tisti naši veliki in pravični pesniki, umetniki in znanstveniki, ki so s pošteno mislijo in močno voljo zidali dalje in višje na zgradbi naše kulture — vsi so plačali svoje početje s svojo srečo in s svojim življenjem. V narodu, ki so ga ljubili, so bili tujci, v najboljšem slučaju nepoznani, v navadnem slučaju zasmehovani in zaničevani. Ne z zlatimi, s krvavimi črkami je pisana knjiga slovenske kulture.

Zakaj se je tako godilo in zakaj se je moralo tako goditi — o tem jutri! —

(Dalje.)

† **Jože Piber.** Dne 15. avgusta t. l. je umrl v Ljubljani nadebuden abiturijent Jože Piber. Zanimal se je za socialna vprašanja in umetnost. Tudi sam se je poskušal v pesništvu in priobčil celo vrsto pesmi v zadnjih letnikih »Zore«, pozornost je vzbudila njegova socialno nadahnjena Majska pesem v »Novem Času« l. 1921. Med svojimi tovariši je igral vodilno vlogo in postal prvi predsednik srednješolske organizacije

»Razor«. Mnogo prahu je dvignilo njegovo poročilo o XIX. umetnostni razstavi v Jakopičevem paviljonu, natisnjeno v »Slovincu«, ki je iskreno in brez ovinkov povedalo sodbo naraščajoče generacije o naši sodobni umetnosti. Bilo je, četudi ne čisto samostojno, vseeno znak take zrelosti, da mi je že takrat neki znanec rekel, ko je prečital spis: »Fant je prezrel za svojo starost; bojim se, da ne bo dolgo živel.«

# SLOVENSKO LJUDSTVO IN SLOVENSKA KULTURA.

† IVAN CANKAR.

## II.

Cenjeni poslušalci!

Kakor so mi povedali nekateri drugače zelo razumni in prekanjeni ljudje, sem govoril včeraj na tak način, da me ljudstvo ni razumelo. To je naravnost prokletstvo, kj leži na meni. Prišel sem, da bi svečano protestiral proti temu, da mi slovenski kulturni delavci ne delamo za ljudstvo, da nas ljudstvo ne razume — in glej, zdaj že spet protesta ni razumelo. To je res velika žalost in bridkost in verjemite mi, da sem se razjokal, ko sem tisto slišal in bral. Zatorej vas prosim, cenjeni poslušalci: če je med vami kak diplomiran in učen narodnjak, ki bi mojih besed ne razumel, naj se oglasi in blagohotno mu bom razložil, kar bo treba.

In ker je ravno prilika tako lepa, naj omenim še neko čisto posebno kuriozno stvar, ki me je doletela v Trstu. Neki narodnjak je govoril in pisal, da jaz ne razumem tržaških razmer in da Tržačani ne razumejo kranjskih — da bi bilo potemtakem bolje, če bi jaz ostal v Ljubljani (Ljubljančani bi spet rekli, da naj ostanem na Dunaju) — kar se pravi po domače: kakšen hudič pa te je klical sem, pojdi, odkoder si prišel. — V enem oziru je imel tisti narodnjak prav, da ne poznam tržaških razmer. Nisem namreč vedel doslej, da so tržaški narodnjaki vrgli Zedinjeno Slovenijo v morje adrijsko in da imamo zdaj spet sedem slovenskih provincij. Jaz ponižni slovenski pisatelj in vseslovenski socialist sem si mislil, da sem povsod doma, kamor postavim svojo nogo v slovenski domovini. Zdaj vidim, da so narodnjaki ukrenili drugače in jemljem to stvar na znanje. Kar se pa nas socialnih demokratov tiče, izjavljam, da ostanemo vseslovenski, kakor smo bili in da se držimo trdno svoje narodne avtonomije, ki ne bo obsegala samo tržaško okolico, temveč vso Slovenijo od Adrije do Drave! —

Sinoči sem govoril o narodu in o ljudstvu, o strašni usodi naše duševne kulture in o bedi naših kulturnih delavcev. Dovolite, da nadaljujem o tej žalostni stvari!

\* \* \*

Ni dolgo tega, da sem videl delavce, ki niso ne strokovno, ne politično organizirani. Sedeli so v gostih gruclah, ženske in moški, v umazani, zatohli krčmi; pred vsakim parom steklenica žganja. Nikoli še nisem videl tako izpitih, upalih obrazov — izpitih in upalih od težkega dela, od slabega življenja in od žganja. Peli so narodne pesmi — hripavo kričanje brez melodije in brez besed... Ko sem jih gledal in poslušal, mi je bilo slabo — slabo ne od zatohlega vzduha, ki je puhtel iz krčme kakor iz apnenice, tudi ne od alkoholnega smradu — temveč slabo od sramu in srda.

V srdi in sramu sem pomislil: kaj niso celó ti ljudje, neizobraženi, neorganizirani, ki jih je dostojni kulturni narod z zaničevanjem zavrget in ki jih imenuje poživljene — kaj niso celó ti ljudje kulturni delavci? Kaj ne sloni vsa kultura na njih izmučenih plečih, kakor je slonela nekoč grška kultura na plečih helotov, rimska kultura na plečih vsenarodnih sužnjev? Kaj ni delo teh zaničevanih, nepoznanih tisti temelj, na katerem

zidamo svoje kulture babilonski stolp, ki se skoro dotika že oblakov? ... Oblakov se dotika babilonski stolp naše kulture in tisti, ki ga nosijo na svojih trudnih plečih, ga ne vidijo, ker so njih motne oči uprte v tla! ...

Še sem slišal njih divje, nerazložno kričanje in sem povsod glavo in sem šel osramočen po svoji poti ...

\* \* \*

Par dni pozneje sem prišel v prijazno ljubljansko rodbino in pogostili so me s čajem. Stanovanje je bilo urejeno po nenavadnem, čisto umetniškem okusu. Tam sem videl pohištvo, zbrano in izbrano s skrbno, čutečo roko in zreli očmi, tako da so se starodavne dragocenosti: umetelno rezljane kranjske skrinje, omare, stari stoli, majolike iz različnih časov in krajev, pozlačeni pasovi in zlatom vezene avbe stare slovenske noše — da so se vse te stvari prijetno in naravno družile z izdelki nove obrtne umetnosti.

Prijetna je bila izba in še prijetnejši so bili ljudje v tej izbi. Na mladih obrazih, v veselo smejočih se očeh, v lahkah kretnjah — samo živo življenje! Nič preteklosti, nič spominov, ne obžalovanja, ne strahu; vedri pogled veselo uprt v veselo prihodnost!

Govoril sem z njimi; že njih čisti glas je razodeval duševno in srčno inteligenco. Kar je lepega rodila naša kultura, jim je bilo znano in drago, jim je prešlo v um in srce. Z lahkoto in brezskrbnostjo otroka so potrgali zlate sadove, ki jih je obrodilo drevo naše kulture, to drevo, ki je vzraslo iz zemlje, pognojene s trudom in trpljenjem naših kulturnih delavcev ...

Ko sem stopil na cesto, sem se spomnil na tiste pijane, izpite in izmučene ljudi ... Bog vedi, če ni bilo naključje tako hudobno, da je baš kulturno delo tistih pri živem telesu mrtvih, zakopanih ljudi napravilo tako čudno pot, da se je spremenilo na poslednjem svojem koncu v prijazen smehlaj lepe, nedolžne Melite ...

In spomnil sem se na mladoletne, prezgodaj ostarele, v prašne cunje oblečene, trudne delavke — ki se rodé in delajo in se zgrudijo v prezgodnji grob, — ki so živele in niso videle življenja. Bog vedi, če ni hotelo hudobno naključje, da je delo in življenje ene izmed tistih kulturnih delavk napravilo tako čudno pot, da se je na svojem poslednjem cilju spremenilo v svetel pogled črnooke nedolžne Anke ...

\* \* \*

Kultura je šla, kakor ne more biti drugače, v svojem razvoju vzporedno s političnim in socialnim razvojem. V političnem in državnem življenju se je uveljavila moč meščanstva, v socialnem življenju je zavladal kapitalizem neomejeno. In vsa kultura, kolikor se pojavlja v svojih zunanjih znamenjih, je postala meščanska in kapitalistična, ali bolje rečeno, je stopila v službo meščanstva in kapitalizma. Velika masa ljudstva je bila s svojim delom producent kulture, ne pa njen konsument ... Kitajski kuliji kopljejo v Transvaalu diamante, nosijo pa jih dame v Newyorku; delavke v Belgiji izdelujejo dragocene in umetne čipke, nosijo pa jih demimondke v Parizu ... Dragotin Kette je dopolnil Pre-

šerna in je pisal nesmrtno verze; on je umrl mladoleten v velikem uboštvi, dragocenosti njegovih verzov pa ljudstvo ne pozna, polastil se jih je tisti mali del meščanske mladine, ki je umetnosti željan...

\* \* \*

Kakor si je osvojila moderna kapitalistična družba ljudske roké in ljudsko delo, zato ker se je polastila produktivnih sredstev, tako in natanko tako si je usuznjila tudi umne delavce. Pisatelj, umetnik, znanstvenik je prav tak hlapec in suženj meščanske družbe, kakor tvorniški, železniški, rudniški delavec. Duševno blagostanje, duševna kultura se ne dá misliti brez materialnega blagostanja, brez materialne kulture. Kdor si je osvojil sredstva za proizvajanje materialne kulture, tisti si je osvojil že tudi hkrati duševno kulturo ter si jo je najel za deklo in hišno... Kakor služi naporno telesno delo milijonov in milijonov le neznatni manjšini v blagor in udobnost, tako služi duševno delo prav tisti neznatni manjšini v veselje in razvedrilo...

\* \* \*

Konkreten slučaj: Graščak stanuje v lepi vili, pol ure od mesta. Načrt za vilo je napravil umetnik arhitekt, zidali so jo delavci zidarji, poslikal jo je slikar umetnik, kipe je postavil kipar, vrt je obdelal vrtnar. Ko so delavci in umetniki opravili svoje delo, so šli po svojih potih, graščak pa je prišel in se je naselil tam tako po domače, kakor da je bil vilo sezidal in olepšal sam in kakor da je njegov pravični in zasluženi dom...

Pod večer se obleče v črno obleko, ki mu jo je napravil krojač, poprej še použije malo večerjo, ki mu jo je pripravil kuhar, nato sede v voz, ki so ga napravili tvorniški delavci in ki ga vodi voznik, ter se pelje v gledališče, da posluša dramo ali opero, ki jo je ustvaril umetnik gospodu graščaku v čast in razvedrilo in ki jo proizvajajo dramatični umetniki ali operni pevci; za njim v loži sedi livriran služabnik, da ploska ali žvižga namesto svojega lenega gospodarja, in naposled sede gospod graščak morda še v restavracijo, večerja tam vdruživ in bere morda navsezadnje še humorističen feljton, ki sem ga napisal jaz gospodu graščaku v boljše prebavljanje...

\* \* \*

To je plastičen slučaj, ampak zdi se mi, da razodeva vso smešnost in hkrati vso krivico ustroja kapitalistične družbe. Seveda pravi graščak ves srdit in užaljen: Saj so plačani vsi po vrsti: arhitekt, zidar, slikar, kipar, vrtnar, krojač, voznik, tvorniški delavec, vsi do pisatelja, ki je spisal dramo, do komponista, ki je opero uglasbil, vsi do zadnjih štatistov na odru... in morda celo Cankar ni pisal svojega feljtona zastonj.

Vsekakor: Edinole prekanjeni Ribničan je pripravil svojega konja tako daleč, da se je navadil živeti brez hrane; ampak komaj se je tega navadil, je poginil...

Delavec in umetnik stojita v službi kapitala, hranita ga in množita z močjo svojih rok in svojega uma, kopičita neprestano in zmirom višje materialno in duševno kulturo... V njih rokah, v njih umu šele je postal kapital živ, so postala produktivna sredstva delujoča... Kapitalist sprejemlje bogati blagoslov, sedi v restavraciji in prebavlja...

\* \* \*

Za slovenski narod je bil ta razvoj kulture še veliko večja nesreča nego za vse druge narode. Pri nas se je razvijalo meščanstvo zelo počasi; saj še ni dolgo tega, da je bila večja polovica našega meščanstva tujerodna, slovenskemu življu in slovenski narodni kulturi že od začetka sovražna. Kar pa je takojmenovanega slovenskega meščanskega sloja, je po svoji veliki večini še jako mlad in je izšel naravnost iz kmetskega in delavskega ljudstva.

Čudno je in premišljevanja vredno, da ta mladost in to ljudsko pokolenje našega meščanstva ni na korist ne meščanstvu samemu, ne ljudstvu, in najmanj še kulturi.

V drugih narodih si je ohranilo ali pa vsaj pridobilo, ali pa tudi samo oponaša in hlina ljubezen do duševne kulture in razumevanje zanjo ter igra tisto vlogo, ki so jo igrali v prejšnjih vekih bogati aristokratije, blagodarni zaščitniki in, obenem kruti gospodarji duševne kulture in njenih delavcev.

Naše meščanstvo pa je po svojem velikem delu podobno okornemu mesarju, ki ni znal ne brati ne pisati, ki nikoli ni slišal ne peti ne zvoniti o kaki umetnosti ali znanosti in ki nenadoma zadene v loteriji veliki dobiček. Zdaj je gospod. Kupi si kočijo z dvema paroma konj, natakne si cilindar postrani na glavo, na vsaki izmed deseterih debelih prstov si natakne po troje prstanov z briljanti, vozari se po korzu in kliče ljudstvu: Odkrijte se, jaz sem aristokrat!...

Neki ugleden, osebno pošten in izobražen politik je povedal zadnjič javno v Ljubljani: Jaz sem buržoa, mi smo buržoazna stranka. In on sam, ki je to izjavil, je sin ubogega kmeta in od daleč se mu pozná, da nosi še zmirom čevlje na kveder.

Poznam veliko drugih, ki bi za noben denar ne sedli za isto mizo, kjer sedé delavci v delavski obleki... v Ljubljani jih je veliko, tudi v Trstu se jih morda ne manjka. Saj sem že videl mladega gospoda, ki ga je bilo sram, da je šla po cesti njegova mati z njim, ker je bila po kmečko oblečena; šel je en korak pred njo in se je delal, kakor da je ne pozna.

Ti naši parveniji, ti naši mesarji s cilindrom postrani so buržoaziji samo po zunanosti, so samo po zunanosti aristokratije. Edine čednosti drugonarodnih buržoazijcev in aristokratov, da čuvajo, pomagajo množiti duševno kulturo, ali da jo vsaj uživajo, te čednosti v naši buržoaziji ni. Poznam v Ljubljani gospoda, ki je aristokrat od nog do glave, velik narodnjak in navdušen za vseh stotero narodnih svetinj, ali koliko jih že je. Voljen je v različne potrebne in nepotrebne odbore, predseduje skoro vsak večer tej ali oni potrebni ali nepotrebni seji — skratka, stebèr slovenskega naroda, eden izmed najimenitnejših in najzaslužnejših stebrov... Pa ga prašam: Ali ste brali to ali to? — Ne. Novejše slovenske literature principijelno ne berem. — Ali ste bili v razstavi? — Ne, v razstave principijelno ne hodim! — Ne, dram principijelno ne hodim poslušat! — Glejte, ta principijelni narodnjak je tipus teh slovenskih navdušenih narodnjakov. Na vseh koncih in krajih kriči o kulturi, razžaljen je, če odreka kdo slovenskemu narodu kulturo, sam pa ne gane zanjo niti mezinca, on je in hoče ostati principijelno zabit! —

\* \* \*

Silno tenka je plast tiste naše buržoazije, ki si je ohranila ali pridobila smisel za duševno kulturo. Tako tenka je tá plast, da sama iz svoje moči ne more več vzdržati podjetja, ki se mu pravi slovenska duševna kultura. Odjemalci izdelkov kulturnih delavcev so dandanašnji po večini samo še mlada dekleta iz premožnejših hiš, učiteljice in gimnazijci. Buržoazija je pustila svojo duševno kulturo na cedilu, ne plača več svojih delavcev in slovenska duševna kultura je napovedala bankerot.

\* \* \*

Strašen je ta bankerot, strašnejši in za narod sramotnejši, kakor če bi falirale vse slovenske banke od prve do zadnje. Strašen in sramoten je ta bankerot in traja že dolga desetletja; brezposelni delavci tavajo kakor berači od ogla do ogla, iz kraja v kraj.

Daleč je še dan, ko vstane ozdravljeno in razširjeno to propalo podjetje slovenske duševne kulture; ozdravilo in razširilo pa ga bo slovensko ljudstvo!

\* \* \*

Principijelni rodoljub in narodnjak vpraša z navdušenim svojim glasom:

Zakaj pa vi pesniki ne pojeate za ljudstvo, zakaj vi slikarji ne slikate za ljudstvo, zakaj vi učenjaki ne pišete za ljudstvo?

Kolika hinavščina v tem vprašanju in kolika nemurnost!

Človeška družba, kakršna je dandanes, je kratila delavnemu ljudstvu vsako izobrazbo, ga je oropala vsake višje duševne kulture, zakaj rabila je njegovo moč na polju, v tvornicah, na železnici, v rudnikih. Tako je z rokami sužnjem, z delom sužnjem postavila temelj kulture, gmotno blagostanje. Nató je vdinjala in vsužnjila kulturne delavce, da so na tem temelju gradili krasno zgradbo umetnosti in znanosti... Zdaj pa, ko bi bil čas plačila, ko je zgradba že skoraj dograjena, pride falirana družba in vpraša: Kdo pa vas je najel? Zakaj pa ne delate za ljudstvo? Jaz ne rabim te vaše umetnosti, nisem je naročil! Delajte za ljudstvo! Ti, Župančič, skoči na železnico in beri tam kurjaču svoje sonete! Ti, Lajovic, vleci svoj klavir v rudnik in komponiraj rudarjem simfonije! Ti, Grošelj, pojdi v predilnico in razlagaj delavkam Darwinovo teorijo! In ti, ljubi moj Cankar, pojdi čitat svoje novele ljubljanskim barabam! —

Kulturne delavce je primoral razvoj človeške družbe, da so se odtujili masi ljudstva; primoral jih je dosedanjí razvoj duševne kulture, da so zidali naprej, kjer so njih predniki začeli. In ker se je današnja kapitalistična družba polastila v svoj prid vsega dela, tako telesnega kakor duševnega, ker je ta družba odrekala ljudstvu vsako kulturo, kakor mu še dandanes odreka v mnogih krajih umetnost branja in pisanja — se ni moglo zgoditi drugače, kakor da so se kulturni delavci zmirom bolj in bolj oddaljevali ljudstvu. Ljudstvu so bili odtujeni, tista družba pa, ki jim je odtujila ljudstvo, jih je zdaj tudi same pustila na cedilu. Na cedilu jih je pustila in se jim smeje v obraz: zakaj pa ne delate za ljudstvo?

\* \* \*

Tako živé služabniki bankerotne slovenske duševne kulture dandanes strašno življenje brezposelnega fabriškega delavca.

Kako so životarili naši pesniki in umetniki od Prešerna pa do najnovejših časov, vam je znano. Beda pa je zmirom večja, zakaj teh dandanašnji tako nepotrebnih kulturnih delavcev je zmirom več, odjemalcev pa ni, ker je podjetje bankerotno. Časih sem že pisal o usodi in življenju umetnikov, ampak ljudje so mi komaj napol verjeli in so mislili, da pripovedujem romantične bajke. Toda niti besedica ni pretirana, niti besedica ni izmišljena — resnica sama je tako kruta in grda, da jo je težko opisati in da ni potreba zraven prav nobene fantazije.

Morda vam je znana zgodovina ljubljanske cukrarne. (Življenje tam, Kette in Murn.)

Razstava pri Miethkeju (Groharjevo stradanje).

Tratnik v Monakovem (za skodelico kave — pokrajina).

Smrekarjeva karta iz Monakovega.

Naše življenje na Dunaju — v Studentenheimu.

Župančičevo čez plan — polno slave malo cigaret.

Moje knjige — moja stanovanja — bolj humoristično.

Znanstveniki ne dobé ne založnika ne tiskarja. — Saj to ni za ljudstvo!

\* \* \*

Zdaj pa je vprašanje: kje je izhod iz tega bankerota, iz te brezposelnosti? Na to vprašanje nam je nehoté in nevedé prav lepo in natanko odgovoril tisti principijelni narodnjak, ko je zasmehovaje vprašal: Zakaj pa ne pišete za ljudstvo? —

Lepo in pravično nam je odgovoril, povedal je tisto, kar smo že mi zdavnaj čutili in hoteli v svojem srcu: zgodí naj se, kakor se mora zgoditi: z ljudstvom, k ljudstvu. Kadar pogine — in Bog daj, da bi se kmalu zgodilo — ta gnila, z vsemi hudimi in naglavnimi grehi obložena družba, takrat ne sme poginiti z njo, kar so zgradili v njenem okrutnem suženstvu naši kulturni delavci. Takrat se bo pokazalo, da so naši kulturni delavci v suženstvu krivične in nepoštene družbe delali za ljudstvo; da bo ljudstvo, kadar postavi svojo težko nogo na tilnik temu zlaganemu narodu in zlaganemu narodnjaštvu, da bo ljudstvo trgalo sadove s tistega drevesa, ki so ga kulturni tlačani za svoje nehvaležne gospodarje sadili ter ga gnojili s svojo srčno krvjó! — Vse, kar so delali in kar so ustvarili, vse, za kar so trpeli in umrli naši delavci — od Trubarja in Dalmatina, od Matije Gubca in puntarskih kmetov — do Prešerna in Ketteja in do vseh tistih, ki trpé in delajo v sramotepolni sedanjosti — vse tisto bo nekoč svobodna last svobodnega ljudstva! —

\* \* \*

Takih besed se ustraši principijelno navdušeni narodnjak. Prestraši se in pravi: Saj sem jaz tudi za ljudstvo! To pravi posebno takrat, kadar so volitve blizu. Zakaj principijelno navdušeni narodnjaki imajo to čudno manijo, da neznansko radi zastopajo ljudstvo, kjerkoli,

kadarkoli in kakorkoli. — Saj sem jaz tudi za ljudstvo! — Pa ga vprašajte: Ali bi pustil narod pri miru in se pridružil ljudstvu? — Jaz sem narodnjak! — Ali bi stopil v izbo k umazanemu delavcu namesto v salon? — V salonu je moja družba, vsak v svojo družbo! — Ali bi se dal zapirati in preganjati za ljudstvo, kakor se je zgodilo besednikom in vodnikom ljudstva? — Kaj se bom dal zapirati in preganjati? Družino imam! —

Na vseh koncih in krajih mu leze izpod suknje strah pred ljudstvom in zaničevanje do ljudstva. Nekih starih zaprašenih tradicij, ki jih imenuje narodne svetinje, se drži kakor klôp; ljudstvo mu je še zmirom nekaj takega, kar sedi ali stoji pred njim, zakliče trikrat »živio« ter izgine nató kakor kafa — do prihodnjih volitev. Njemu ni ljudstvo drugega nič, kakor trobojna zastava, ki roma križem cele Slovenije po različnih narodnih semnjih, zato da listi potem lahko pišejo: »Prišli so tudi naši vrli Tržičani.« — Komaj pa se ljudstvo nekoliko vzdrami, komaj začne misliti, da trobojnica ni ne edina ne poglobitna reč, temveč da pride najprej telesni blagor in potem šele narodna slovesnost — že je narodnjak razžaljen, kriči in obrekuje to svoje ljudstvo, ki se je tako nenadoma in nepričakovano izvil iz trobojne zastave in ta koreniti narodnjak bi videl najrajši, če bi vse tisto slovensko ljudstvo, ki se mu ne ljubi več »živio« klicati kakemu vodenemu programu, ker ima drugih skrbi preveč — če bi vse tisto ljudstvo dezertiralo v Ameriko, ali makár na luno. — Ob vsaki besedi, ob vsaki kretnji, ob vsakem dejanju pokaže ocilindren narodnjak, da mu je ljudstvo zoprno, da se ga naravnost boji. Ob vsaki svoji besedi, v vsakem svojem volivnem programu in oklicu pokaže, da ima rad — ne ljudstvo, temveč ljudsko ponižnost. Dokler je ljudstvo ponižno, dokler veruje v prazne fraze, dokler nosi zastavo križem domovine in stavi slavoloke in mlaje ocilindrenim in ofrakanim malikom — dotlej je ljudstvo narod, dotlej se imenuje naše dobro, zavedno ljudstvo. — Komaj se zaveda svoje moči in svoje pravice — tedaj je nenkrat zapeljan o ljudstvo, zbežano ljudstvo, z eno besedo: **ljudstvo** — in narodnjak se razžaljen obrne od njega... Zakaj to je najpopolnejša razlaga: navdušen narodnjak je za ljudske pravice, ne pa za ljudsko pravico. Ljudska pravica je samo ena — pravica pa je zelo veliko in imajo najrazličnejša imena; v Trstu jim pravijo svetinje. Za te svetinje — jaz bi res rad enkrat videl, kakšne so — se navdušujejo narodnjaki; tisto edino, veliko, poslednjo pravico sovražijo, ker se je bojé; in kadar nam pribori socialna revolucija to veliko poslednjo pravico, nam bo priborila z njo tudi mogočno ljudsko kulturo — in takrat ne bo več prostora ne za tiste sicer vsega spoštovanja vredne svetinje, ne za narod in ne za njegove solzave narodnjake!

Naj se tem prisiljenim in vsiljivim prijateljem ljudstva še tako natanko dokaže, kako puhlo je njih narodnjaštvo in da pomeni ravno nekaj nasprotnega, nego pa ljubezen do ljudstva — nazadnje vprašajo popolnoma nedolžno: Kako da nisem prijatelj ljudstva? Saj sem! — Taki so, kakor kranjski klerikalec, ki je pravkar poljubil župniku roko in se nato začudi: Jaz da sem klerikalec? Kaj pa je to, klerikalizem?...

(Zgodba o kmetih.)

Kakšno sovraštvo do ljudstva? Kaj je to, sovraštvo do ljudstva? Jaz sem prijatelj ljudstva! — Prijatelj je — sinoči pa mu je kanjala kožuh vzel! —

Ni še dolgo tega, kar sem spoznal človeka, ki živi med delavci že petnajst let. Ko je prišel médnje, so ljudje pljuvali nanj. — Ko je začel delavce poučevati, da jih je najprej šele privedel do spoznanja krivice, katere sužnji so, — ni dobil prostora v celem kraju, skrivati se je moral s svojimi prijatelji o mraku na kakem travniku ali na polju. Kamor se je prikazal, se je prikazalo brž tudi par žandarmov. In ni se zgodilo redkokdaj, da je premišljeval o svojem kulturnem delu med štirimi stenami ter živel na državne stroške. Tudi se mu je pripetilo, da je moral naskrivaj pobegniti iz domovine v svobodno švico — seveda se je čez par mesecev povrnil ter nadaljeval svoje delo. Danes, po petnajstih letih so tisti delavci strokovno in politično organizirani, stojé v kulturnem oziru visoko nad mnogoterimi diplomiranimi narodnjaki; po žganju ne smrdi več tam, petje ni več brez melodije in brez besed — samo ne verjamem, če bi tiste besede ugajale narodnjakom; njih knjižnica je bogata in knjige niso nerazrezane, temveč doživel sem veselje, da so rabljene in posvalkane take knjige, o katerih pravijo narodnjaki, da niso pisane za ljudstvo... Tam in takrat sem videl, kaj je resnično, pogumno, vztrajno kulturno delo, ki se ne prestraši ničesar, ki nikoli ne omahuje, nikoli ne obupuje. Ob tem velikem delu se mi je zazdelo moje lastno delo zelo malenkostno in zelo malo koristno. Zakaj spoznal sem, kod vodi in kam drži edina pot do rešitve ljudstva iz tlačanstva, do rešitve kulture iz današnjega bankerota, do rešitve kulturnih delavcev iz sramotne brezposelnosti, iz zaničevanja in ponižanja!

Edina pot je boj ljudstva, brezobziren boj, dokler ne pade poslednja barikada, dokler ni dosežen poslednji cilj! Boj za popolno socialno in politično osvobodjenje — zakaj brez socialne in politične svobode je nemogoča kulturna svoboda. Dokler bo ljudstvo suženj družbe, suženj tega anonimnega naroda — dotlej bo tlačanila, dotlej bo brezpravna in ponižana tudi duševna kultura. Boj za osvobodjenje ljudstva je kulturni boj — in kdor ta boj obrekuje, kdor mu podstavlja nečiste cilje, je sovražnik ljudstva in sovražnik kulture.

Ob tretji obletnici smrti Iv. Cankarja priobčujemo to neobjavljeno predavanje, ki sicer ni dokument njegove temeljitosti, vsekakor pa temperamenten izraz njegovega klasičnega sovraštva proti »narodnjaštvu«. Razen še vedno aktualnih resnic, ki jih na mnogih mestih vsebuje, pa je to predavanje obenem važen dokument ne le za poznanje takratnega Cankarja, ampak posebe »mentaliteta« naše meščanske inteligence, ki so ji bile in so ji še dandanes duševna hrana samovoljne konstrukcije naše kulturne zgodovine, kakor jo vsebuje v naravnost klasični obliki to predavanje na str. 165. (Dom in Svet štev. 7.—9.) Ne smemo prezreti, da so to besede agitatorja, pesnika, ki mu toga političnega agitatorja ni prav nič pristojala. Ur.